

המיליטריזציה המחודשת במדיניות החוץ של טורקיה: הצבא שב ותופס תפקיד מוביל בסוגיות לאומיות

ניקולאוס סטליאס

ההתפתחויות האחרונות בחזית הדינמית של מדיניות החוץ הטורקית מלמדות שהצבא ממלא תפקיד מוביל בכל הסוגיות הלאומיות (הבעיה הכורדית, היחסים עם המדינות השכנות, מזרח הים התיכון, היחסים עם המעצמות הגדולות, אנרגיה, ועוד). בעקבות הארגון מחדש המהפכני שעבר הצבא הטורקי (TSK) ולאחר שכל ניסיון לבקר את הקו המדיני של ממשלת ארדואן בנושאי פנים דוכא, נציגיו החלו להתערב בצורה בולטת בזירה הדיפלומטית.

מילות מפתח: טורקיה, אנקרה, ארדואן, צ'בושולו, הצבא הטורקי, TSK, מדיניות החוץ הטורקית

הצל הנצחי שמלווה את הגנרלים של טורקיה

מאז אמצע העשור השני של שנות ה-2000, כוחות הצבא בטורקיה שבים ותופסים תפקיד מוביל בכל הסוגיות הדינמיות שמלוות את מדיניות החוץ הטורקית. בד בבד, מאז מחצית 2015, תפקידו של משרד החוץ הטורקי ובייחוד של שר החוץ מבלוט צ'בושולו נדחק הצידה על

ידי הנשיא רג'פ טאיפ ארדואן, שמעדיף לנהל בעצמו את הנושאים המרכזיים של מדיניות החוץ הטורקית. בשלהי העשור הראשון של שנות ה-2000 היו כמה ניסיונות הפיכה ומזימות להפלת הממשלה הטורקית שנבחרה באופן דמוקרטי (ארגנקון [Ergenekon], באליוז [Balyoz], ומקרה הריגול הצבאי), שהסתיימו במאסרם של אנשי צבא בכירים. בצד תיקון החוקה

בממד הכלכלי, ההתמקדות היא בהוצאות הצבאיות ההולכות וגדלות ובתעשייה הביטחונית הענפה של טורקיה, שפרחה בהנהגת מפלגת הצדק והפיתוח (AKP). בהשוואה לעבר, הוצאות הביטחון של טורקיה נותרו באותן רמות גבוהות, והן נוגסות נתח ניכר מהתקציב השנתי של המדינה. למעשה, מחקרים עדכניים מצביעים על כך שההוצאות של טורקיה בתחום הביטחון מציגות מגמת קטנה אך משמעותית של עלייה בשנים האחרונות.

הצבא הטורקי המחודש החזיר לעצמו את מעמדו המוביל בחברה הטורקית באמצעות הקפאת העימות האידיאולוגי והתאמת האסטרטגיות שלו לאלו של הממשלה השמרנית, בחלק מהסוגיות הלאומיות.

בממד הפוליטי-מדיני (פוליטיקה פנימית ומדיניות חוץ), העלייה המחודשת של הצבא היא רב-ממדית. ראשית, טורקיה שומרת על נוכחות צבאית בשלוש מדינות שכנות (עיראק, סוריה, קפריסין), בין עקב מלחמה פעילה ובין כחלק מהפריסה הצבאית שלה מחוץ לגבולותיה. שנית, טורקיה משתמשת בכוחה הצבאי לפתרון בעיות בינלאומיות שונות (קטר, לוב, מזרח הים התיכון).

לבסוף, בממד החברתי, הצבא הטורקי מתערב כאשר מתרחשים אסונות טבע או אסונות אחרים, בזכות המבנה והתפקיד החדשים שלו. זאת ועוד, תפקידו של הצבא כאמצעי מדיניות ממלכתי זוכה לגיטימציה ולהבלטה בתקשורת ובהסברה דרך התערבויותיו היום-יומיות כמעט.

אפשר לומר, לפיכך, שהצבא הטורקי המחודש החזיר לעצמו את מעמדו המוביל בחברה הטורקית באמצעות הקפאת העימות האידיאולוגי והתאמת האסטרטגיות שלו לאלו של הממשלה השמרנית, בחלק מהסוגיות הלאומיות.

המיליטריזציה המחודשת של מדיניות החוץ הטורקית

במהלך חמש השנים האחרונות אירוע התפתחויות מהותיות שמילאו תפקיד מכריע בשיבת הצבא לחזית מדיניות החוץ הטורקית. באמצע העשור השני של שנות ה-2000, כאשר השיחות בין אנקרה לבין התנועה הבדלנית הכורדית קרסו, אנקרה שבה לאמץ טקטיקות מיליטריסטיות כדי להתמודד עם הבעיה הכורדית. יתרה מכך, זמן קצר לאחר ניסיון ההפיכה הכושל של 2016, הממשלה החלה לבצע טיהורים משמעותיים בצבא. את התהליך הוביל הרמטכ"ל הולוסי אקאר (Hulusi

בשנת 2010, התפתחויות אלה צמצמו את תפקיד הצבא בזירה הפוליטית של טורקיה והובילו לדחיקת מיליטריזציה מסוימת בחיי החברה והפוליטיקה במדינה. בה בעת הצבא הורחק מנושאים מהותיים, ביניהם התפתחויות בבעיה הכורדית ובמזרח הים התיכון (עד מחצית 2015). לאחר 2015, הצל שהטילו הגירושים הפוליטיים בין ממשלת טורקיה לתנועת פטהוללה גולן ושחרור הגנרלים הכלואים גרמו לשינוי בבריתות הפוליטיות. התהליך יצר שיתוף פעולה בין הממשלה, הצבא והחוגים הפוליטיים הלאומניים בנושאים חיוניים כמו הבעיה הכורדית והמשבר בסוריה, והביא להקפאה זמנית של תהליך הדחיקת מיליטריזציה.

בעקבות ניסיון ההפיכה הכושל ב-2016 בוצעו טיהורים מסיביים בצבא הטורקי. כתוצאה מכך בחרה ההנהגה החדשה שצמחה בצבא להתעלם מההבדלים הפוליטיים והאידיאולוגיים בינה לבין הממשלה ולהתמקד בחיזוק תפקיד הצבא בשורה של נושאים לאומיים. בתקופה החדשה התקבלו החלטות חיוניות בתחום מדיניות החוץ הטורקית, בעקבות פגישות ומגעים עם הנשיא בשיבות של המועצה לביטחון לאומי. שר ההגנה התערב לעיתים קרובות בסוגיות דיפלומטיות. נוסף על כך, אסטרטגיות שהגו אנשי צבא בהווה ובעבר כמו למשל תאוריית 'המולדת הכחולה' (Blue Motherland), אומצו על ידי הדיפלומטיה הטורקית כדוקטרינה הרשמית של המדינה.

שלושת הממדים של התחדשות המיליטריזציה בטורקיה

המונח מיליטריזם הופיע לראשונה במדע המדינה בתחילת המאה ה-19. זמן לא רב לאחר המהפכה הצרפתית, כחלק מניתוח תפקידם של כוחות הצבא במדינת הלאום המודרנית, אימצו חוקרים "גישה ביקורתית כלפי הצבא", ובעיקר כלפי "ההשפעה המוגזמת של הצבא על החברה", שהיא התהליך המכונה "מיליטריזציה". לאחר תום מלחמת העולם השנייה החלו חוקרים לדון בתהליך של "דה-מיליטריזציה", ובעיקר בהתרחקות כוחות הצבא ממנגנונים מרכזיים של קבלת החלטות.

במקרה של טורקיה, אנשי מדע המדינה והיסטוריונים גורסים שהצבא הטורקי ממלא תפקיד מרכזי בחיי החברה והפוליטיקה במדינה מזה זמן רב, בפרט בצמתים מרכזיים בתולדות טורקיה. התפקיד המתחדש והמתעצב של צבא טורקיה מאז 2015 ינותח באמצעות פרמטרים של כלכלה, פוליטיקה וחברה, וחוקרים הדנים בתהליך המיליטריזציה במדינות מתועשות כמו טורקיה ויפן, טוענים כי אלה שלושת הממדים העיקריים של תופעה זו.

(Akar), שבהמשך התמנה לתפקיד שר ההגנה. בו בזמן יישמה אנקרה שיטות צבאיות כדי להתמודד עם רעידות המשנה של 'האביב הערבי' (בסוריה ובלוב) ולחזק את נוכחותה במזרח הים התיכון. לאחר שהצבא עבר שינוי ארגוני מהפכני וכל ניסיון לבקר את הקו המדיני של ממשלת ארדואן בסוגיות פנים דוכא, נציגיו החלו לגלות מעורבות מהדהדת בזירה הדיפלומטית.

האם הצבא הטורקי של 2021 הוא הצבא של ארדואן? זו שאלה רגישה. כל ההתפתחויות האחרונות מראות כי נשיא טורקיה נכנס לברית רב־ממדית של אינטרסים משותפים עם הגורמים הלאומניים ועם קציני הצבא. ארדואן בונה אם כן בתוך המדינה מערכת פוליטית שמרנית סמכותנית, בעוד קובעי מדיניות החוץ והדיפלומטים שלו חוזרים למתכונת הלאומנית המוכרת מהעבר.

ההתפתחויות האחרונות במזרח הים התיכון ובקווקז שופכות אור על העלייה המחודשת של הצבא בזירה הפוליטית בטורקיה. למשל, הצבא הטורקי מילא תפקיד מוביל במלחמת נגורנו-קרבאך השנייה, ואזרבייג'ן הצליחה להשתלט על אזורים נרחבים בקרבאך הודות לתמיכתו. בזמן זה הרטוריקה החריפה ששימשה את שר ההגנה הטורקי כלפי מזרח הים התיכון הייתה ביטוי לאסטרטגיה החדשה של אנקרה כלפי האזור. הדוקטרינה הלאומית של 'המולדת הכחולה', שפותחה על ידי קציני חיל הים הטורקי, תרמה להגעת המתיחות לשיא. זאת ועוד, המעבר לשיטות צבאיות בסוגיה הכורדית בעשור השני של שנות ה-2000 העצים את מעורבות הצבא הטורקי בקביעת המדיניות במדינה.

לבסוף, במקביל להופעתם המחודשת של אנשי צבא בכירים בזירה הפוליטית והדיפלומטית, צבא טורקיה הפגין נוכחות וסייע בהתמודדות עם אסונות טבע שאירעו בעת האחרונה, כמו רעידות האדמה הגדולות שהתרחשו בטורקיה בשנת 2020.

סיכום ומסקנות: הצבא הטורקי שב לעמדת ההובלה בסוגיות לאומיות בטורקיה

האם הצבא הטורקי שב לעמדה מובילה כנציג ממשלת ארדואן, כפי שטוענים חלק מהחוקרים והפרשנים? הסקירה לעיל מראה כי הצבא הטורקי ממלא תפקיד מרכזי בחיי היום־יום של רבים מאזרחי טורקיה בתחומי הכלכלה, הפוליטיקה והחברה.

האם תפקיד הצבא הטורקי במנגנוני קבלת ההחלטות השתנה, בהשוואה לתקופות קודמות שבהן הצבא שלט בזירה הפוליטית במדינה? כאן יש להתייחס

לתפקידו הבסיסי של הצבא כפי שמכתיבים עקרונות הכמאליזם שעליהם התבססו בעת הקמת המדינה הטורקית, כמו גם לחשיבות תפקידו בטיפול בנושאים לאומיים. ההתפתחויות האחרונות מלמדות שהצבא כבר לא מתנגד לממשלה השמרנית המערערת את עקרונות היסוד של המדינה הטורקית, כמו היותה מדינה חילונית. בניגוד לעבר, קציני הצבא אינם מתעמתים עם נשיא טורקיה סביב עקרונות כמאליסטיים מסוימים. נהפוך הוא, לאחר שהתגברו על איבתם כלפי הממשלה השמרנית, הם מתמקדים בשיקום הצבא. יתרה מכך, הם שואפים לנהל את בעיות העוינות המתמשכות שהמדינה הטורקית מתמודדת עימן מאז הקמתה (הבעיה הכורדית, בעיות עם שכנותיה).

על רקע זה, האם הצבא הטורקי של 2021 הוא הצבא של ארדואן? זו שאלה רגישה. כל ההתפתחויות האחרונות מראות כי נשיא טורקיה נכנס לברית רב־ממדית של אינטרסים משותפים עם הגורמים הלאומניים ועם קציני הצבא. ארדואן בונה אם כן בתוך המדינה מערכת פוליטית שמרנית סמכותנית, בעוד קובעי מדיניות החוץ והדיפלומטים שלו חוזרים למתכונת הלאומנית המוכרת מהעבר. הרטוריקה הלאומנית התוקפנית המשמשת לאחרונה אינה רק תוצר של ארדואן, אלא היא מבוססת גם על המשטר הפוליטי של החונטה הצבאית ב־1980. החזרה לרטוריקה לאומנית ומיליטריסטית באה לידי ביטוי בצורה הברורה ביותר בהתפתחויות בבעיה הכורדית וביחסי טורקיה־יוון. מנקודת מבט זו קשה להאמין כי הברית השמרנית ותומכיה בצבא ובחוגים הלאומניים יבחרו במדיניות חוץ מתונה החותרת לפיוס בטווח הארוך. בזמן שארדואן מנציח את השותפות האסטרטגית שלו, הפחתת המתיחות ביחסים בין טורקיה ליריבותיה תושג רק אם יחולו שינויים גיאוגרפיים בלתי צפויים, או התפתחויות שישרתו את האינטרסים ההדדיים של הצדדים המרכיבים את הבריתות השלטוניות.

ד"ר ניקולאוס סטליגיאס הוא היסטוריון, חוקר וסופר. פרסם מאמרים וספרים אקדמיים רבים באנגלית, ביוונית ובטורקית ומתמקד בטורקיה המודרנית, בסוגיית קפריסין, בבעיה הכורדית ובמזרח הים התיכון. ד"ר סטליגיאס הוא גם כתב של העיתון Kathimerini Cyprus בקהילה הקפריסאית הטורקית ובטורקיה. ספרו The Ailing Turkish Democracy (2019) יצא לאור בהוצאת Cambridge Scholars Publishing. House. stelgias@protonmail.com.

לקריאה נוספת

Aslan, Ö. (2018). *The United States and military coups in Turkey and Pakistan: Between conspiracy and reality*. Palgrave Macmillan.

- www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/military-spending-defense-budget
- Ulus, Ö. M. (2011). *The army and the radical left in Turkey: Military coups, socialist revolution and Kemalism*. I. B. Tauris.
- Cagaptay, S. (2019). *Erdogan's empire: Turkey and the politics of the Middle East*. Bloomsbury Publishing.
- Gürsoy, Y. (2017). *Between military rule and democracy: Regime consolidation in Greece, Turkey, and beyond*. University of Michigan Press.
- Turkey military spending/defense budget 1960-2021. (n.d.). Macrotrends. Accessed 2021, January 5. [https://](https://www.macrotrends.net/countries/TUR/turkey/military-spending-defense-budget)